

Kokrhání kohoutů, pláč psů

absynt
prokletí/reportéři

„Jak přežili, když
to přežít nešlo?“

Wojciech Tochman

absynt

Wojciech
Tochman
Kokrhání
kohoutů,
pláč psů

Přeložila Michala Benešová

Prokletí reportéři
Absynt 2022

Obsah

7	Operace „Roztrhnout řetěz“
47	Syndrom zlomené odvahy
47	Staré kino
56	Metafora
62	Tři vyhnané matky
67	Matka nevolníků
71	Pahýl
75	Čtyři holohlavé smrtky
78	Kouzelný chlapec
82	Vesnický lékař
84	Knihkupec
87	Fotograf okamžiku před koncem
97	Rok všech smrtí
110	Naše kultura
116	Baksbat
123	Operace „Roztrhnout řetěz“
145	Slova díky a jiné věci

Copyright © Wojciech Tochman, 2019

Cover art © Pavlína Morháčová

Translation © Michala Benešová

ISBN 978-80-8203-330-7

Operace „Roztrhnout řetěz“

Hledí vysoko, do koruny stromu, cosi si vyřizuje s ptáky, imituje trylky. Jednou odběhla k lesu, setmělo se, nevrátila se domů, matka zaplatila lidem, aby ji šli hledat. Nebylo to snadné, určitě odešla daleko anebo se někde poblíž ve strachu schovala, jako kočka. Sežrala ji zvířata? Odesli duchové? Tady má všechno ducha, les, potok, sráz. Potkala zlé lidi? Někoho, kdo ji očaroval? Pět horkých dní a pět dusných nocí neznali blízcí odpověď. Doufali, že se někde ztratila, nepamatuje si, kudy vede cesta. Zapomněla, jak se jmenuje? Chápala, že bloudí ve dvou? Že musí zachránit i dítě? Anebo právě dítě zachránit nechtěla? Raději by snad dítě ztratila v džungli? Odevzdala nočním monstrům, která se živí zárodky? Předtím totiž doma řekla, že se jí zmocnili násilím. Vyjádřila to stručně, jednou větou. Tehdy ještě dokázala nazvat, co ji trápí, co se jí honí hlavou. I když stále neurčitěji. Rodina proto nezná podrobnosti toho, co se odehrálo v nedalekém městě jménem Battambang. Tam se s matkou přestěhovala po rozvodu rodičů. Otec neprozradí, co bylo příčinou krachu manželství. Tři děti odešly s manželkou, na venkově zůstal jen on. Tady, kde nyní stojíme. Před odchodem byla dcera zdravá, neviděl ji dva roky, vrátila se jiná. O rozum přicházela tak rychle, jak rychle jí rostlo břicho.

Je jí třicet. Jejímu synovi dvanáct. Chlapec denně poslouchá, jak matka cvrliká, švitoří, štěbetá. Vidí, jak se matka vyprazdňuje. Ptáček v kleci bez ptačího pohledu – oči klidné, upřené na cosi, na co ruce nemohou dosáhnout. Oči a ruce, které nezajímá nic, co je blízko. A nikdo. Před třinácti lety

ji nakonec kdosi domů přivedl. Až od thajské hranice. Tělo bolavé, nahé, poraněné, ale zdravé, silné, připravené na porod. Duše nepřítomná.

Jde-li o duši – dodnes žádná změna. Jinak ovšem upravený účes, čisté oblečení, plná figura, rýže jí zjevně neschází. V kleci? Už několik měsíců. Předtím seděla v bývalém chlěvu za domem, na noze řetěz. Aby neodběhla do džungle hledat svoji duši. Aby se nevrátila ještě víc poznamenaná lidmi. Chlív stojí, jak stál, na opačné straně hospodářství, jdeme si ho prohlédnout, fotíme – čtyři sloupy zaražené hluboko do země, na nich ubohá stříška zakrývající sotva maličký kousek půdy. Kolik let na té udusané zemi žila? Získat přesnou informaci není snadné. Otec jednou říká, že tři, jindy, že jedenáct. Kalendář není jeho silná stránka. Jako mnozí místní žije mimo čas. Je šťastný? Teď možná trochu víc. Ale tehdy, když jeho marnotratná dcera v poblouznění porodila dítě počaté ze znásilnění, žádné štěstí necítil. Jak by taky mohl, když necítil nic. Bez ženy zhubl, přestal pěstovat rýži, píchal ho na prsou, prodal krávu a s penězi zamířil do pagody, prosil mnichy o pomoc. Dali chudákovi zázračný lék? Elixír? Posvátné amulety? Slibovali pozvednutí nálady? V příštím životě určitě. Dceru na řetězu tehdy krmila teta. Matka? Ta nejezdila. A podle slov otce nejezdí dodnes. Můžeme se ho zeptat, proč tomu tak je. A tak se ptáme. Nejezdí, slyšíme, nikdo neví proč.

„Oddal jsem se víře,“ říká otec. „Denně jsem pil nejrůznější byliny, pomalu jsem začínal chápat jejich zázračnou moc, až mě navštívil Boží anděl. Vypadalo to jako sen, ale byla to skutečnost. Anděl mi postupně vysvětlil, jaké rostliny jsou na jaké nemoci, kdy se mají sbírat, jak krájet, kolik jich má být, jak dlouho se mají vařit ve vodě, listy nebo kořeny, které jíst syrové, které ráno a které před usnutím. Když se ujistil, že jsem si to zapamatoval, odešel. Teď léčím lidem žaludky, srdce, játra. Umím zachránit očarované černou magií, zbavit

je kletby. Dcera? Celé hodiny jsem jí lil vodu na hlavu, abych očistil tělo, trpělivě jsem zaklínal duchy, aby odešli. Zkoušel jsem to spoustu let, tři, pět, jedenáct. Nebylo to k ničemu, protože v dceři žádní duchové nepobývali. Až nedávno přijeli lidé ze zahraniční organizace, která sdružuje Khmery z Ameriky a Kanady. Byli štedří. Dali mi tisíc dolarů na stavbu klece. A odjeli, aniž si ověřili, za co jsme peníze utratili. Nevím, co je to za organizaci, myslím, že má v názvu slovo lidskost. Postavil jsem solidní klec, darované dolary jsem utratil do posledního centu. Je pěkná, uznejte, pořádná, hygienická, pohodlná.“

Hliníkové profily svisle zalité do betonu, v pravidelných několikacentimetrových odstupech, každý tři metry vysoký – tvoří čtyři stěny klece. Čtverec tři krát tři metry překrytý plechovou střechou. Dveře s visacím zámkem. Podlaha vyložená světlou terakotou, která se snadno omývá. Uprostřed svažitý žlábek odvádějící nečistoty. Kolem hustá zeleň, hluboké stíny, ptačí sbor. Když svítí slunce. Protože když zapadne, všechno ztichne a ponoří se do tmy, až je zatěžko uvěřit, že se světlo ještě vrátí. Bude to její domov i poté, co se uzdraví – otec v to stále věří, nebo jen chce vypadat, že věří. „Sundám zámek, dveře nechám otevřené.“

„Dceřin domov je tam, kde je otcův domov,“ doktorka Ang Sody hovoří chladně a dívá se přitom na velkou žlutou budovu vedle. Dává znamení řidiči – konec návštěvy. Vydáváme se dál. K Talan se ještě vrátíme. Tak se uvězněná jmenuje. Schizofrenie – touto nemocí podle lékařky trpí.

On se jmenuje Kim. Sedmadvacet let. Hubený, nahý, usměvavý. Žije ve velkém světlém pokoji. Tři zamřížovaná okna hledí do třech světových stran. Mezi jednou a druhou mříží – hamaka. Pod hamakou – bílá terakota. V místnosti vedle – toaleta. Dveře ven jsou zvenčí neustále zamčené. Žádné pachy, čisto, teta se o synovce zjevně stará. Není o moc starší

než on, o deset, možná patnáct let. Něco si oblékni, říká mu, když přicházíme blíž, abychom se přivítali.

Zděná cela stojí ve vesnici O Ta Poug v provincii Pursat, u státní silnice číslo pět. Neustále, ať svítí slunce nebo huště prší, tudy uhánějí auta z Phnompenhu do Battambang. Nebo opačným směrem. Asfalt je úzký, děravý, provoz silný, řidiči troubí, bezohledně se předjíždějí. Zdá se, že hluk od silnice Kimovi nevádí. Ačkoli toho, co se děje kolem, si očividně nevšímá. Hledí na nás důvěřivě, přátelsky, hubené ruce natahuje skrz mříže, chce, abychom stáli u něj. Co se dnes od něj dozvíme? Nic. Nic neříká.

Lékařská diagnóza: psychóza.

Zlepšuje se to – teta neskrývá spokojenost. A vypráví: jeho rodiče zemřeli před třinácti lety. V jednom roce, nejdřív otec, pak matka. AIDS. Měl sestru. Odjela. Kam zmizela? Co dělá? To nikdo neví. Kim, sirotek, zůstal jen s tetou. A s babičkou, která na nás hledí tak, jako bychom tu vůbec nestáli. Vidí svět před sebou? Nebo už jen to, co zůstalo za ní? Tamto si tu pamatuje každý, tamto se z hlavy nedá vypudit. Babička nic neříká. Kouří jednu cigaretu za druhou. Kim taky kouřil. Nebo spíš zapaloval oheň pod krystalky podobnými cukru a vdechoval výpary. Odcházel daleko od domu, bil lidi, ničil jejich majetek. Až nakonec, před zhruba deseti lety, odletěl tam, odkud už nenašel cestu zpět. To se závislým na metamfetaminu stává, v Kambodži je levný a běžně dostupný. Nemusel pro něj nikam jezdit. Zázračné krystalky prodávali tady, ve vesnici, neustále. V cele sedí Kim už pět let. Poslední tři měsíce ho navštěvuje doktorka Ang Sody.

„Nevím, co mám dělat.“ Ang Sody se dívá na nahého muže. Kus nábytku, na kterém muž leží, je *kre*. Dřevěná plošina ve výši kolen, dvakrát dva metry, někdy kratší, někdy širší, vidíme ji v každé domácnosti. Slouží jako postel, stůl, lavička. Na *kre* a kolem *kre* se odehrává rodinný život. Přímo na

tmavě hnědé zemi, téměř rudé, na udusané půdě, pod podlahou domu, protože v Kambodži se domy často stavějí na vysokých sloupech. V jednom ze sloupů obvykle přebývá dobrý duch – strážce, který příbytek chrání před zlými duchy. Někdy můžeme *kre* zahlédnout i přede dveřmi, pokud stojí budova na zemi. Pak se ukrývá pod nějakou stříškou, z bambusu, kokosu, plechu, fólie, z čehokoli. Slunce pálí. Padá hustý déšť, někdy až tak, že není nic vidět – nebe, cesta, lidé na cestě. *Kre* na člověka čeká bez ohledu na počasí. Může se posadit na okraji, popovídat si s někým, kdo si tam také sedl, s matkou, se sousedem, pokrájet zeleninu do polévky, kuře, sníst rýži, udělat domácí úkoly, může se pohodlně natáhnout, přimhouřit oči, když se cizí oči nedívají.

Na nahého muže se dívá celá vesnice. Muž se nehýbe. Jsme kilometr od silnice číslo šest, která vede z hlavního města na sever, do Siem Reapu. *Kre* pod rozložitým tamarindem, tam, kde se červená cesta křížuje s jinou červenou cestou – před domem, naproti obchodu. Život dřevěné osady se točí kolem *kre* nahého člověka. Ale nikoli život rodiny. Žádná rodina není. Není si s kým promluvit. Proto Ang Sody neví, co dělat. Jezdí sem z Phnompenhu vždy jednou za čas, dvě stě kilometrů, půl dne autem, snaží se pomoci, a dnes takové zklamání.

S fotografem jsme se připojili k výjezdové skupině Transcultural Psychosocial Organization (TPO). To je nezisková organizace lékařů, kteří v Kambodži – mimo rámec státního zdravotnictví – bezplatně pomáhají psychicky nemocným. Doktorka Ang Sody je první psychiatrickou v dějinách země. Spolu s ní pracuje Seang Leap, psycholog ve středním věku.

Nahý muž se jmenuje Nel. Je mu čtyřicet, polovinu života je nemocný. Podle diagnózy doktorky Sody jde o schizofrenii. Na řetězu je dvacet let. V poslední době se cítil lépe, protože už tři roky poctivě bral léky. Od chvíle, kdy sem lékařka

přijela poprvé. Sestra nejprve ukrývala tabletky do kuliček z rýže, pak už je sám zapíjel vodou. Osvobodila bratra a před pěti měsíci odjela do Thajska. Za rýží. S manželem a dětmi. Tady zůstal starý otec na opačné straně vesnice a u něj léky pro syna. V Kambodži se říká, že je lepší, když člověku zemře otec, než aby mu zemřela matka. Je lepší, když se mu potopí loďka, než aby mu vyhořel dům. V loďce máš pár drobností, v domě všechno. Dům ti vždy poskytne přístřeší. Nelova matka zemřela už dávno, otec sem nechodí. V rozmluvě s otcem nevidí doktorka Ang Sody smysl.

Nel s nikým nemluví, nic neříká, má otevřené oči, na nikoho se nedívá, neobléká se. Leží bez hnutí ve dne v noci. Jako by tady vůbec nebyl. Jen občas vstane, vyleje si hrnce vody na hlavu a zase si lehne. Sní, co mu přinesou sousedé. Kolikrát denně? Ne každý den. Jen když pohled na Nelovo hladovění začne trýznit jejich svědomí. To tvrdí lidé v nuzném obchodě naproti. Vyptáváme se, co o Nelovi vědí, co si myslí o jeho ležení bez jakékoli péče. Odpovídají v krátkých větách, které nám příliš nepomohou – je to nemoc, nebo černá magie? Nevědí. Magii přece nikdo neviděl. Třeba se v něm usídlili duchové, zjevně je jim tam dobře, pohodlně, protože ho ani na chvílku neopouštějí. Nikoho neohrožují. Nikdo ve vesnici se Nela nebojí.

Lékařka poslouchá lidi v obchodě, neusmívá se. A rozhoduje – léčbu nemocného souseda jim nesvěří.

Odjíždíme.

Nemíříme daleko.

Do nejbližšího městečka, které se jmenuje Kampong Kdei. Tady žije paní Sun. Vysoký zděný dům jejího manžela stojí u státní silnice číslo šest, dál od vozovky, za plechovou bránou, v hloubi zelené zahrady. Za domem, v hustém křoví, se nachází chatrč paní Sun. Tmavá dřevěná krabice překrytá slámou, možná dva metry na tři, půl metru nad zemí, na

sloupcích. Žena, pětasedesát let, už téměř čtyřicet let zavřená – takovou informaci nám poslal jeden z našich tlumočnicků, jinak průvodce po chrámech v Angkoru. Požádali jsme ho, aby se mezi svými sousedy a přáteli poptal na uvězněné. Neustále se tu lidí vyptáváme na psychicky nemocné. Tlumočnick nám předal několik telefonních čísel. Mezi nimi i číslo manžela paní Sun.

Ang Sody chce novou pacientku vidět. Prosí, aby ji manžel vyvedl z boudy. Starší pán uvolňuje petlici. Ve dveřích stojí hubená žena s oholenou hlavou. Beze slova, bez mimiky, bez zájmu o cokoli. Vylekaná, čistá, oblečená. Manžel naši návštěvu čekal. Ale sám nám říká, že normální dny tráví paní Sun nahá, špinavá. Trhá si oblečení, dnem i nocí křičí, pláče, někdy celé týdny mlčí. Jí ráno a večer, fyziologii nekontroluje. Manžel přivedl k boudě potrubí, u vnějšího žebříku stačí otevřít hydrant a teče studená voda. Manželčino tělo umývá hadicí dvakrát týdně. Leda že je studenější období, například v lednu, pak jen jednou za dva týdny. Dřevěnou podlahu čistí silným proudem. Koupil kvůli tomu kompresor německé výroby.

„Manželku jsem poznal v den svatby,“ odpovídá na naši otázku, jak to celé začalo. „Předtím jsem viděl její fotky. Rodiče se znali, společně vymysleli, že se vezmeme. Důvěřoval jsem jejich rozhodnutí. Byl rok 1972. Bylo mi dvaadvacet, jí o dva roky míň. Pěkná tvář, pěkné tělo. Chytrá. S maturitou. Já bez. Co cítila? Co si myslela? Nevím. Nikdy jsem se ženy na city nezeptal. Porodila první dceru. Pracovali jsme. Měli jsme obchůdek se vším možným. Pak jsem prodával i podomně, na kole. Víte, my dokážeme na kolo naskládat půlku obchodu. Někdy jsem i tři čtyři noci nebyl doma. Po neklidném kraji se jezdilo těžko. Část tehdy patřila generálu Lon Nolovi, který svrhl našeho krále Sihanuka a stále vládl v Phnompenhu, část už Pol Potovi. Válka. Tehdy jsem ještě neslyšel, že by Pol Pot zabíjel lidi. Vesnice hořely po

amerických náletech. Bomby nám padaly na hlavy, se souhlasem Phnompenhu. Jestli jsme o tom tehdy věděli? Chápali to? Nevzpomínám si. Museli jsme žít. Kupoval jsem v provincii Svay Rieng oblečení, látky z dovozu, pár kram, to jsou takové khmerské šály. Vracel jsem se, abych je tady prodal. A taky krevety, sádlo. Až jednoho dne začali být Pol Potovi lidé nebezpeční. Noční zatýkání, mizení beze stopy. Tak jsem přišel o dva bratry. S manželkou jsme předstírali, že neumíme číst. Ale kvůli obchodu nás stejně považovali za kapitalisty. Poslali nás do lesa, kácet stromy. Neměli jsme kde spát. Postavili jsme si chýše. Pak nás poslali pěstovat rýži. Pak na stavbu přehrady. Žena porodila druhé dítě. A třetí. Porody byly těžké, doktoři žádni. Někdo si všiml, že začíná být divná, mluví sama se sebou. Já jsem si myslel, že mluví s dětmi. S dítětem u vyschlého prsu musela od svítání do setmění mlít rýži, uklízet. Pak přišli Vietnamci. Vrátili jsme se sem, do Kampong Kdei. Zjistili jsme, kdo žije, kdo zemřel hladu, koho zabili. Manželka? Byla těhotná. Pro něco odešla. Vrátila se jiná. Cestou zahlédla otevřený hrob – sedmdesát pět těl. Hrdla podříznutá trnitými palmovými listy.“

Čtvrté dítě rodila v pomatení smyslů.

Okamžitě potřebovali *kru*. Člověka, který je v kontaktu s duchy.

Kru znamená v sanskrtu guru, známe to z literatury. Učitel, mistr. *Kru* mohou být různí. Tady byl zapotřebí *kru khmer* – léčitel. Léčitelé bývají v Kambodži různí. Bylinkáři, mastičkáři, šamani, šeptuchy, exorcisti. Náš tlumočník hází všechny do jednoho pytle. Říká jim tradiční doktoři.

První tradiční doktor předepsal bylinky.

Druhý si byl jistý: usídlili se v ní hladoví duchové těch zavražděných. Několik dní bil nemocnou holí po celém těle, aby je vyhnal. Ptala se, proč ji chce zabít.

Třetí potvrdil, co řekl druhý. Hladoví duchové. Poléval ji horkou vodou. Opařil ji.

Čtvrtý, muslim, kladl nemocné syrová vejce na prsty u nohou. Křičela, že její chodidla hoří. Manžel tvrdí, že se vejce uvařila natvrdo. Podle léčitele to měl být důkaz přítomnosti zlého anděla v těle paní Sun.

„Odkud jsi?“ ptal se exorcista.

„Z domova,“ odpovídala.

Vrátili se od mastičkáře. Běhala nahá všude po okolí. Něco se muselo udělat. Před téměř čtyřiceti lety manžel paní Sun uvěznil. A tak to zůstalo.

Lékařka poslouchá manželovo vyprávění. Pozoruje nemocnou, několik chvil z ní nespouští oči. Jako by se v jejím těle chtěla usadit jako dobrý anděl. Pocítit, co cítí paní Sun. Pochopit, co ona chápe. Viditelné symptomy – mluví jen sama se sebou, nesouvisle, svléká se, v noci nespí, nepoznává blízké, neví, co se kolem ní děje. Doktorka Sody zapisuje číslo nemoci, F29, což v mezinárodní klasifikaci znamená neurčenou neorganickou psychózu. Lékařka se ptá manželky, jestli souhlasí s ženinou léčbou. „Pokud ano, podepište dokumenty,“ říká psycholog Seang Leap. Lékařka na malém kovovém tácku lžičkou odpočítává tabletky na měsíc, přesypává je do uzavíratelných igelitových sáčků o velikosti balíčku papírových kapesníků. Nejdřív vždy na třicet dní. Při další návštěvě obvykle na devadesát. Na každém sáčku jsou tři obrázky: polovina slunce znamená ráno, celé slunce – poledne, měsíc – večer. Pod každým obrázkem je okénko, kam lékařka fixem píše: nula, nebo ½, nebo 1. Tedy kolik tabletek ráno, kolik v poledne a kolik večer.

„Za podávání manželce odpovídáte vy,“ říká psycholog starému pánovi.

„Samozřejmě,“ manžel pozorně poslouchá, od začátku naší návštěvy se skloněnou hlavou a rozpačitým výrazem.

„K balení s léky,“ poučuje ho psycholog, „by neměly mít přístup děti, a už vůbec ne nemocná.“

„Samozřejmě,“ starý pán přikyvuje, „samozřejmě.“

Chce, abychom už odešli? Situace ho zjevně zahanbuje. Není hloupý. Kdo to kdy viděl, aby muž držel manželku ve vězení. „Nejsem výjimka,“ dodává na rozloučenou. „Víte, že ve vedlejší vesnici vězní žena svého muže?“

Nevěděli jsme.

Pan Tuol Sleng – tak mu říkáme už po minutě setkání. Na levém lýtku těžký okov. „Takovými okovy spoutávaly Pol Potovy služby vězně v Tuol Slengu,“ říká psycholog Leap.

Muž se jmenuje Hap. Sedí na úzkém prkně pod stříškou ze suchého palmového listí. Pohybovat se může půl metru doleva a zase zpátky doprava. Protože okov jezdí po krátkém pevném prutu. Na stavbách slouží takové pruty k vyztužování betonu.

Vypadá jako vyžilý hipík – nepřítomný pohled, hubené tělo, dlouhé vlasy, dlouhé vousy, jakýsi hadr kolem boků. Pětapadesát let. Už dvacet let nemůže vstát ani se trochu zvednout, protože střecha je příliš nízká. Před dvaceti lety ho tady manželka uvěznila.

Nepřítomné oči si nás ale přesto všimnou, unavené, rezignované, ani na vteřinu nezajiskří. Nepopovídáme si. Nelze s ním navázat kontakt.

Palmy vysoké jako věže rostou v rovné řadě. Vedle stoh sena. Kráva. Všude kolem hnůj. A igelitové pytlíky, do kterých se nemocný vyprazdňuje. To ještě dokáže. A jíst rukama. Dvakrát denně mu dávají v misce trochu rýže. Nemyje se, neholí. Někdy, když přijde velký liják, tak ho pod tou stříškou opláchne.

Nevelký slaměný dům bez oken stojí na metrových kůlech, blíž u cesty. Tam pobíhá paní domu. Malá šedovlasá žena – barevné oblečení, oči upřené do země, tichý hlas. V jejím manželovi se usadil démon, to je jasné, kolikrát už se před někým bránil, někoho odháněl, někdo ho chtěl udeřit. Nech mě, křičel, nezabíjej! Kolem nikdo nebyl. Jen sousedi

se dívali. A chtěli ho zabít. Doma bil Hap ženu i děti. Na venkově nejde o nic výjimečného. Ale i na cestě útočil na kohokoli, kdo mu přišel pod ruku. Byl silný, lidé se mu vyhýbali. Až to přehnal. Zapálil sousedům dřevěnou chalupu. Sekery byly okamžitě v pohotovosti – v Kambodži jsou samosoudy časté. Málem došlo k lynči, ke stětí, ale manželka se svého muže zastala.

Vzali se nedlouho předtím, ne z vůle rodičů, ale z lásky, což není na khmerském venkově časté, jak by teď mohla dovolit, aby manžel skončil takto. Usmlouvala se sousedy, že ho přiváže. Zaručila se, že už nikomu nic špatného neudělá, nikoho nebude obtěžovat, nikam nepůjde. A s pomocí přivolaných vojáků muže uvěznila.

Křičel připoutaný okovem k prutu? Ve dne, nebo v noci? „Křičel,“ mává manželka rukou, „až přestal. Je němý.“

Otázky, které nás cestou napadají: proč nemocní mlčí? Ztratili hlas? Jazyk? Je to důsledek nemoci? Nebo dlouholetého zbavení svobody? Které symptomy vyplývají z první možnosti a které z druhé? Ponořil se každý netečný nemocný tak hluboko do světa své choroby, nebo je to jen jeho způsob, jak přežít? Může mít naprosté, absolutní odtržení od reality kořeny nikoli v nemoci, ale v traumatu uvěznění? Bylo to někdy naopak – někoho kvůli zlé povaze nebo agresivitě po alkoholu uvěznila a teprve poté, co ho zavřeli, zešílel?

Nikdy nedostaneme přesnou odpověď. Ani od rodin, ani od lékařky. Sama doktorka Sody to od blízkých evidentně nedokáže zjistit. Nebo jí na přesné odlišení příznaků schází čas? Už se totiž musí zvednout, už musí jet dál, k dalšímu uvězněnému. „Řetěz nikdy neléčí,“ tak paní doktorka odpovídá na naše pochybnosti. „Řetěz člověka vždy táhne do propasti.“

Pan Tuol Sleng byl voják, zranili ho na zádech, dlouho se z toho vzpamatovával, stará historie. Toto je jeho majetek. Kousek políčka, tráva plná výkalů. Kdysi měli víc, velký

dům o kousek dál, dřevěný, ale na betonových podpěrách. Téměř všechno prodali, potřebovali peníze na drahé léčitele. A lékař? Ano, manželka kdysi zašla do zdravotního střediska, zhruba půl kilometru odsud, u silnice, sama, protože muž seděl na prkně, už několik let přivázaný. Lékař pacienta neviděl, prý to nebylo nutné, vzal si, co mu patřilo, dal prášky, rovnou na půl roku. Stály hodně peněz, ale vůbec nepomáhaly. Pro další už se tam manželka nikdy nevrátila. „Udělala jsem všechno,“ říká dnes, „abych muže vyléčila. Až nakonec láska odešla někam daleko. Jen smutek zůstal blízko. Ale nemám na výběr. Nic špatného mu neudělám, to mě ani na vteřinu nenapadlo. Je to přece můj manžel. Člověk. Zlo páchané na druhém se mi pokaždé vrátí. Nebo postihne někoho z rodiny. Kdyby už umřel sám, bylo by to pro něj nejlepší řešení.“

Všem by se ulevilo. Manželce, staršímu synovi, kterému bylo nedávno třicet a pořád nemá rodinu. Nemůže mít, když se stará o otce. A bude se starat, kdyby matka odešla dřív. Matka často opakuje, že už má života dost. Kdyby se teď oženil, musel by se věnovat manželce a dětem. Na rodiče by musel zapomenout, minimálně finančně, takové jsou zdejší zvyky.

Fakt, že je syn stále svobodný, může mít i jiný důvod. Vysvětluje nám to doktorka Sody. Psychická nemoc, nebo posedlost duchy, jak si tu mnozí myslí, je stigma pro celou rodinu. Řetěz nebo klec jsou pečeti, která stvrzuje – tady se na svět rodí pomatení. Tento dům je špatný. Naše dcery se mu musejí vyhýbat.

Osvobodí manželka se synem pana Hapa, až se jeho stav zlepší? Prozatím lékařka z Phnompenhu diagnostikuje alkoholovou psychózu. Odpočítává tabletky, vysvětluje šedovlasé paní, jak je má manželovi podávat. Mělo by se mu ulevit.

„Nikdy ho neosvobodím,“ říká manželka, „protože hned začne se sousedy pít. Všichni tady pijí. Oni mu to neodpustí.“